

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.22

О.В. ПИРІЖОК

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті здійснено огляд існуючих теоретичних підходів до формування сутності та змісту людського капіталу як соціально-економічної категорії. Уточнено зміст поняття людський капітал з погляду економічної та соціологічної інтерпретації.

Ключові слова: людський капітал, поняття, визначення, здібності, запас.

Поява теорії людського капіталу була зумовлена розвитком капіталістичного способу виробництва й науково-технічного прогресу. Саме науково-технічний прогрес, який зумовив зміну технологічного способу виробництва та підвищення ролі освіти в розвитку економіки й суспільства в цілому, став одним із чинників формування концепції людського капіталу, яка була сформована на початку 60-х рр. ХХ ст. зарубіжними, в основному американськими, вченими.

Загалом, історія формування й розвитку концепції людського капіталу була досить докладно проаналізована в працях українських вчених: В. Антонюка, О. Головінова, О. Грішньої, Н. Гавкалової, Н. Маркової, Т. Кір'яна, С. Климка, В. Пригоди, В. Сизоненка та інших [4; 10; 11; 7; 14; 15].

Витоки концепції людського капіталу простежуються ще в працях класиків економічної теорії: В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, І. Фішера та інших. Так, В. Петті першим у світовій економічній літературі спробував дати грошову оцінку корисних властивостей людини, а А. Сміт до основного капіталу зараховував витрати, які формують корисні здібності громадян, тобто витрати на утримання, виховання, навчання [20, с. 208]. К. Маркс, який вважав творчі сили та здібності людини головною продуктивною силою суспільства, стверджував, що “робоча сила і є капітал у товарній формі, що є постійним джерелом його доходу” [17, с. 498–499].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у працях багатьох учених-економістів людина або її здібності трактувалися як капітал (Л. Вальрас, Дж. Маккулох, Г. Маклеод, Ж.-Б. Сей, Ф. Ліст, І. Фішер, Дж. М. Кларк, Дж. Мілль та інші).

Проте становлення теорії людського капіталу як концепції, її формування як окремої течії економічної думки відбувалося наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. Її засновниками вважають американських економістів, лауреатів Нобелівської премії, Теодора В. Шульца і Гарі Беккера, які

практично одночасно розробили її основні положення. Значною була участь у формуванні та подальшій розробці цієї концепції й інших зарубіжних вчених, таких як Б. Вейсброд, Л. Туроу, У. Боуен, М. Фішер, Дж. Вейзен, М. Блауг, Й. Бен-Порет, Е. Денісон, С. Боулс, Дж. Кендрік та інших.

Поява цієї теорії ознаменувала перехід західної економічної думки від вивчення проблем використання трудових ресурсів, особливо рівня їх зайнятості, до проблем формування якісно нової робочої сили в умовах розвитку науково-технічного прогресу та пов'язаного з ним підвищення вимог до рівня підготовки працівників. У межах цієї концепції використовували економічний підхід до людини та її раціональної поведінки, що дав змогу охарактеризувати продуктивний характер інвестицій у формування людського капіталу як на індивідуальному, так і на суспільному рівні; оцінити їх ефективність.

Так, на думку О. Головінова, предметом досліджень у теорії людського капіталу є продуктивні можливості людини, їх конкретна реалізація та використання, а виробничі й творчі характеристики людини визнаються капіталом тому, що вони є джерелом доходів [10, с. 63].

Поштовхом до вивчення людського капіталу соціологами стали праці французького вченого П. Бурд'є, який ввів у науковий обіг таке поняття, як культурний капітал, і вперше запропонував розглядати його в трьох станах: інкорпорованому, об'єктивованому й інституціоналізованому.

Питання формування та розвитку людського капіталу знайшли своє відображення й у дослідженнях вітчизняних науковців. Перші праці на цю тему побачив світ ще в 70-х рр. ХХ ст., але більш масовими ці дослідження стали тільки в 1990-х рр. з переходом економіки України до ринкових засад функціонування. Так, дослідженню проблем людського капіталу присвячені наукові праці таких вітчизняних учених, як: В. Антонюк, Д. Богиня, Н. Гавкалова, О. Головінов, О. Грішнова, М. Долішній, Г. Євтушенко, С. Злупко, Т. Кір'ян, С. Климко, В. Куценко, Н. Маркова, Л. Михайлова, В. Онікієнко, В. Пригода, В. Сизоненко та інших. Також важливе місце в розробці окремих аспектів цієї теорії належить працям російських учених: Б. Генкіна, О. Добриніна, С. Дятлова, Р. Капелюшникова, В. Кононова, М. Крїтського, В. Марцинкевича, Ю. Одегова, В. Радаєва, Є. Сумарокова, В. Харченко, Є. Циренової, В. Щетиніна та інших.

Незважаючи на те, що розуміння важливості людського капіталу досить давно закріпилося в науковій думці, однозначного трактування його визначення поки не існує.

Метою статті є критичний аналіз основних існуючих трактувань поняття “людський капітал” та формування соціологічної інтерпретації цієї категорії.

Аналіз літературних джерел, в яких розглядаються найбільш характерні думки про людський капітал, дав змогу узагальнити найбільш значущі, на наш погляд, визначення цього поняття в табл. 1.

Таблиця 1

Визначення поняття “людський капітал”

Автори	Визначення поняття
1	2
Андріанова В.	Людський капітал являє собою вартісне вираження витрат на формування здоров'я (від народження до активної діяльності), набуття шляхом навчання знань, досвіду, кваліфікації, на виховання культури поведінки в суспільстві [2, с. 76].
Антоноук В.	Людський капітал – такі якості людини, як нагромаджені продуктивні здібності, знання, володіння інформацією, здоров'я, мотивація і мобільність, які вона використовує в економічній діяльності для виробництва товарів, послуг та які забезпечують їй отримання прибутку [3, с. 40]
Беккер Г.	Людський капітал – “це наявний у кожного запас знань, навичок, мотивації. Він формується шляхом інвестицій в людину у вигляді витрат на освіту, підготовку робочої сили на виробництві, охорону здоров'я, мобільність, пошук інформації про ціни та доходи. Він є формою капіталу, тому що є джерелом майбутніх заробітків... він людський тому, що є складовою людини” [5, с. 51–89].
Бородіна О.	Людський капітал – це сукупність проінвестованих суспільно доцільних, виробничих і загальнолюдських навичок, знань, здібностей, якими володіє людина, які їй належать, є невіддільними від неї та практично використовуються у повсякденному житті [6, с. 51]
Генкін Б.	Людський капітал – сукупність якостей, які визначають продуктивність і можуть стати джерелами доходу для людини, сім'ї, підприємства та суспільства. Такими якостями він вважає здоров'я, природні здібності, освіти, професіоналізм і мобільність [8, с. 53]
Голікова Н.	Людський капітал – це вартість запасу здібностей, досвіду, знань, які залучені до процесу господарювання й капіталізовані на основі найму та приносять додану вартість (прибуток) [9, с. 9]
Головінов О.	Людський капітал – це сформований і накопичений у процесі економічних й інноваційних інвестицій у людину запас здібностей, здоров'я, знань, кваліфікації, навичок, умінь, досвіду, мотивації, мобільності, результатом продуктивного використання якого є зростання доходу його власника й власника речовинного капіталу, у межах якого він реалізується [10, с. 65]
Грیشнова О.	Людський капітал – це сформований і розвинений у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивації, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства й національного доходу [11, с. 50]
Денісон Е.	Майстерність і набуті здібності завдяки освіті й досвіду – якісні характеристики людського капіталу [22, с. 27]
Добринін О., Дятлов С., Циренова Є.	Людський капітал – сформований у результаті інвестицій та накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивації, які доцільно використовувати в тій або іншій галузі суспільного відтворення, що сприяють зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва і впливають на зростання доходів (заробітків) певної людини [12, с. 63]
Долан Е., Ліндсей Д.	Людський капітал – капітал у формі інтелектуальних здібностей, набутих завдяки формальному навчанню, освіті чи на основі практичного досвіду [7, с. 9]

Продовження табл. 1

1	2
Каленюк І.	Людський капітал – вартість, авансована та уречевлена у вигляді запасу знань, інформації, досвіду, навичок, мотивації та здоров'я, які мають властивість давати більший дохід [13, с. 67-68]
Кір'ян Т. М.	Людський капітал – соціально-економічна категорія, похідна від категорій робоча сила, трудові ресурси, трудовий потенціал, людський фактор. Людський капітал у загальному вигляді – сукупність належних працівнику здібностей, які природно одержані (здоров'я, творчі схильності тощо), самостійно накопичені (а також набуті життєвим досвідом) та розвинуті ними завдяки інвестуванню в освіту, професійну підготовку та оздоровлення [14, с. 58–59]
Крітський М.	Людський капітал – загальна конкретна форма людської життєдіяльності, що асимілює попередні форми і здійснюється к підсумок історичного руху людського суспільства до його сучасного стану [16, с. 17]
Маклеод Г.	Людина, яка працює, – людський капітал, аналогічний матеріальному капіталу [14, с. 52]
Махлуп Ф.	Відносин до людського капіталу удосконалення, що збільшують фізичну або розумову здібність людини [10, с. 73]
Михайлова Л.	Під людським капіталом розуміє капітал, що сформований людиною завдяки її освітньому рівню, кваліфікації, знань, досвіду, містить природжені (фізичні і інтелектуальні) здібності, таланти та які є підставою для його накопичення і розвитку, і який може забезпечувати віддачу (дохід) [18, с. 338]
Одегов Ю.	Людський капітал являє собою сформований у результаті інвестицій запас знань, вмінь, навичок та мотивацій, що відображає сукупність фізичних, інтелектуальних та психологічних якостей і здібностей особистості [1, с. 49]
Радаєв В.	У своєму інкорпорованому стані людський капітал являє собою сукупність накопичених професійних знань, умінь і навичок, яких набувають у процесі освіти та підвищення кваліфікації, які згодом можуть давати дохід у вигляді заробітної плати, відсотка або прибутку [19, с. 25]
Стоуньєр Т.	Людський капітал – найважливіший ресурс постіндустріального суспільства, форма відображення продуктивних сил людини на постіндустріальній стадії розвитку суспільства із соціально орієнтованого економічного ринкового типу [4, с. 14]
Харченко В.	Людський капітал – це накопичений людиною в результаті цілеспрямованих інвестицій творчий потенціал у вигляді здатності до праці, кваліфікації, запасу здоров'я, знань, навичок, мотивації, що сприяє при його використанні підвищенню продуктивності праці та ефективності виробництва, зростанню доходу (заробітків) людини, її конкурентоспроможності на ринку праці [21, с. 95]
Хюбнер С.	Людський капітал – основний капітал, що має вартість, може обертатися й амортизуватися [14, с. 52]
Шульдц Т.	Людський капітал – наявний у кожного запас набутих знань, здоров'я, навичок, досвіду, здібностей, мотивацій і енергії, що може використовуватися протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів та послуг. Вперше використав це поняття [4, с. 13–14]

Як видно з визначень, існують відхилення у трактуваннях поняття “людський капітал”. Зокрема, Е. Долан і Д. Ліндсей розглядають людський капітал досить вузько, тільки як капітал у формі інтелектуальних здібностей, набутих завдяки формальному навчанню, освіті чи на основі практичного досвіду [7, с. 9], не включаючи до нього вроджені здібності, здоров’я, мотивацію тощо.

Досить вузько людський капітал розглядають і соціологи, наприклад, В. Радаєв. На його думку, людський капітал являє собою сукупність накопичених професійних знань, умінь і навичок, яких набувають у процесі освіти та підвищення кваліфікації, що згодом можуть давати дохід у вигляді заробітної плати, відсотка або прибутку [19, с. 25]. Водночас вчений поряд з людським капіталом виокремлює ще й такі форми капіталу, як: фізичний, культурний, соціальний, адміністративний, політичний і символічний, які інкорпоровані в тілі потенційного або реального працівника.

Хоча більшість учених, зокрема В. Антонюк, Г. Беккер, Б. Генкін, О. Головінов, О. Грішнова, О. Добринін, С. Дятлов, Є. Циренова, І. Каленюк, Л. Михайлова, В. Харченко, Т. Шульц та інші зараховують до людського капіталу: здоров’я, природні здібності, освіту, знання, володіння інфраструктурою, мотивацію, професіоналізм і мобільність (див. табл. 1).

Так, Т. Кір’ян поділяє всі здібності працівників на: природно набуті (здоров’я, творчі схильності тощо), самостійно накопичені (а також набуті життєвим досвідом), розвинуті ними завдяки інвестуванню в освіту, професійну підготовку та оздоровлення [14, с. 58–59].

Таким чином, вчений до складу людського капіталу зараховує не тільки якості людини як продуктивної сили, сформовані й розвинені в результаті інвестицій, як робить це О. Грішнова, або вдосконалення, які збільшують фізичні або розумові здібності людини, як розглядає людський капітал Ф. Махлуп, але і вроджені та самостійно накопичені. Таке широке трактування компонентів людського капіталу дає змогу відносити до витрат на його формування на рівні підприємства й витрати на відбір персоналу, метою якого є виявлення рівня вроджених здібностей людини, зокрема до навчання. На нашу думку, такий підхід є цілком логічним, оскільки вроджені здібності є основою, у тому числі і для одержання знань, умінь, а самостійно накопичені (у тому числі й набуті життєвим досвідом) також вимагають від людини певних інвестицій, хоча б у вигляді часу та зусиль, витрачених на їх створення.

При цьому всі види здібностей та якостей людини, перелічених Т. Кір’яном, можуть бути використані в економічній діяльності, підвищувати продуктивність праці та/або доходи людини.

Також більшість дослідників підкреслює продуктивний характер використання здібностей і якостей людини, які характеризують людський капітал, і їх властивість при цьому давати дохід. Саме ця їх особливість і робить їх капіталом, на думку таких учених, як В. Антонюк, Г. Беккер,

Б. Генкін, О. Головінов, Н. Голікова, О. Грішнова, О. Добринін, С. Дятлов, Є. Циренова, І. Каленюк, Л. Махайлова, В. Харченко, Т. Шульц [3, с. 40; 5, с. 51–89; 8, с. 53; 10, с. 65; 9, с. 9; 11, с. 50; 12, с. 63; 13, с. 67–68; 18, с. 338; 21, с. 95; 4, с. 13–14]. При цьому Н. Голікова підкреслює, що людський капітал – це “вартість запасу здібностей, досвіду, знань, які залучені до процесу господарювання й капіталізовані на основі найму, які приносять додану вартість (прибуток)” [9, с. 9]. На нашу думку, наявність відносин найму не є обов’язковою умовою існування людського капіталу, оскільки запас здібностей, досвіду, знань людини може бути залучений у процес господарювання та давати прибуток і без існування таких відносин у разі їх використання самозайнятими категоріями населення (підприємці, люди творчих професій, письменники тощо) або працівниками, які є власниками підприємств. Більш логічною є особливість людського капіталу, зазначена О. Головіновим, який підкреслює, що результатом використання людського капіталу “є зростання доходу його власника й власника речовинного капіталу, у межах якого він реалізується” [10, с. 65].

Водночас існує підхід, за якого людський капітал трактується дуже широко, наприклад, як у М. Крітського, який вважає його загальною конкретною формою людської життєдіяльності, що асимілює попередні форми, і здійснюється як підсумок історичного руху людського суспільства до його сучасного стану [16, с. 87–94], або у Т. Стоуньєра, який характеризує людський капітал як форму відображення продуктивних сил людини на постіндустріальній стадії розвитку суспільства із соціально орієнтованою економікою ринкового типу [4, с. 14]. Проте ці визначення через їх неконкретність та розпливчастість складно використовувати при здійсненні практичних досліджень та управлінні підприємством.

Висновки. Таким чином, на підставі результатів критичного аналізу основних визначень людського капіталу можна констатувати існування двох векторів теоретизування: економічного та соціологічного. На сьогодні домінує економічний вектор. Базуючись на сукупності економічних визначень, ми пропонуємо розглядати категорію “людський капітал” як запас здібностей, здоров’я, знань, кваліфікації, навичок, умінь, мотивацій, мобільності, який відображає сукупність фізичних, інтелектуальних і психологічних якостей та здібностей індивіда, що природно отримані (здоров’я, творчі схильності тощо), накопичені в процесі соціалізації, а також розвинені в процесі інвестування (при цьому інвестиційними ресурсами є не тільки економічний капітал, але і/або час, витрачені зусилля тощо).

Основною відмінністю соціологічної інтерпретації цієї категорії є, на наш погляд, необхідність оцінювання цієї категорії в процесі соціальних інтеракцій як середовища формування та використання капіталу. При цьому, виходячи з постулатів конструктивістського структуралізму, людський капітал опосередковує конвертацію економічного, соціального та символічного капіталів. Таким чином, людський капітал, розглянутий нами як

капітал окремого індивіда, виступає як базовий капітал, що використовується в соціальних полях з метою зміни соціальних позицій конкретного індивіда.

Список використаної літератури

1. Абдурахманов К.Х. Экономика труда: Социально-трудовые отношения : [учебник] / К.Х. Абдурахманов, В.И. Бобков ; под общ. ред. Ю.Г. Одегова. – М., 2003. – 735 с.
2. Андрианова В.В. О человеческом капитале / В.В. Андрианова // Деловое обозрение. – 1998. – № 7. – С. 73–76.
3. Антонюк В. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 2. – С. 39–47.
4. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : [монографія] / В.П. Антонюк / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
5. Беккер Г.С. Человеческое поведение: Экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г.С. Беккер ; [пер. с англ.]. – М. : ГУВШЭ, 2003. – 671 с.
6. Бородіна О.М. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48–53.
7. Гавкалова Н.Л. Формування та використання інтелектуального капіталу : наукове видання / Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2006. – 252 с.
8. Генкин Б.М. Экономика и социология труда : [учеб. для вузов] / Б.М. Генкин. – [7-е изд., доп.]. – М. : НОРМА, 2007. – 448 с.
9. Голикова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / Н.В. Голикова. – К., 2004. – 28 с.
10. Головінов О.М. Людський капітал у системі виробничих відносин : [монографія] / О.М. Головінов. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2004. – 161 с.
11. Грішнова О.А. Людський розвиток : [навч. посіб.] / О.А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
12. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. – СПб. : Наука, 1999. – 309 с.
13. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Каленюк // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67–73.
14. Кір’ян Т.М. Мотивація людського капіталу до продуктивної праці / Т.М. Кір’ян. – К. : НДІ праці і зайнятості населення, 2008. – 416 с.
15. Климко С.Г. Людський капітал: світовий досвід і Україна / С.Г. Климко, В.М. Пригода, В.О. Сизоненко. – К. : Основа, 2006. – 224 с.
16. Критский М.М. Человеческий капитал : [монография] / М.М. Критский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 118 с.
17. Маркс К. Капитал : Т. 2 / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. : в 50 т. – М., 1962. – Т. 24. – 643 с.
18. Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах : [монографія] / Л.І. Михайлова. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 340 с.
19. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В.В. Радаев // Экон. социология. – 2002. – Т. 3. – № 4. – С. 20–32.
20. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; [пер. с англ.]. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.

21. Харченко В.Е. Человеческий капитал: проблемы накопления и использование / В.Е. Харченко. – Белгород : Изд-во БелГТАСМ, 2001. – 248 с.

22. Экономическая теория : [учеб. для вузов] / под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича. – СПб. : СПбГУЭФ, 1999. – 584 с.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2013.

Пирожок О.В. Человеческий капитал как объект социологического анализа

В статье представлен обзор существующих теоретических подходов к формированию сущности и содержания человеческого капитала как социально-экономической категории. Уточнено содержание понятия человеческого капитал с точки зрения экономической и социологической интерпретации.

Ключевые слова: *человеческий капитал, понятие, определение, способности, запас.*

Pyrizshok O. Human capital as an object of sociological analysis

An overview of the existing theoretical approaches to the formation of the essence and content of human capital as a socio-economic category is presents in the article. The content of the concept human capital in terms of economic and sociological interpretation is clarifies. Critical analysis of the definitions of human capital shows the existence of two vectors of theorization: economic and sociological ones. The economic vector is dominant nowadays.

Key words: *human capital, concept, definition, abilities, reserve.*